
MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA Z BADAŃ

Barbara Woynarowska

Uniwersytet Warszawski

Agnieszka Małkowska-Szcutnik

Uniwersytet Warszawski

Magdalena Woynarowska-Soldan

Warszawski Uniwersytet Medyczny

Joanna Mazur

Institut Matki i Dziecka

Postrzeganie przez młodzież w wieku 11–15 lat wybranych aspektów środowiska psychospołecznego szkoły. Tendencje zmian w latach 1990–2010

Summary

PERCEPTION OF SELECTED ASPECTS OF PSYCHOSOCIAL SCHOOL ENVIRONMENT
BY 11–15-YEAR-OLD STUDENTS. TRENDS OF CHANGES IN 1990–2010

The article presents changes in perception of some aspects of psychosocial school environment of students in 1990–2010 and a comparison of some indicators for Polish students and average for 34–41 countries from HBSC network (*Health Behaviour in School-aged Children. A WHO Collaborative Cross-national Study*). Data from the international HBSC surveys on health behaviour of school children, carried out every 4 years were analysed. The HBSC standard questionnaire was used. Representative samples consist of students aged 11, 13, 15 years. About 60% of students liked school; 14% didn't like it at all; 37–63% felt pressured by schoolwork; 50% agreed that their classmates were kind and helpful. Analysed indicators were less positive in Poland than the average for countries in HBSC network and different trends of some indicators were found. Between 2002–2010 (after a structural reform of the education system) disadvantageous changes were evident. Students' perception concerning different aspects of school functioning and its environment should be taken into consideration in planning educational policy.

Key words: school education, adolescents, school performance, pressured by school work, liking school, peer support.

red. Paulina Marchlik

Szkoła, obok rodziny, jest środowiskiem, które ma duży wpływ na rozwój psychospołeczny dzieci i młodzieży, ich zdrowie i jakość życia. Pozytywne doświadczenia szkolne (związane z nauką i środowiskiem społecznym szkoły) sprzyjają osiągnięciom szkolnym i pomyślnemu przebiegowi dalszej edukacji, a także budowaniu zasobów dla zdrowia. W badaniach wykonanych w Polsce i innych krajach wykazano, że uczniowie, którzy dobrze odbierają środowisko psychospołeczne szkoły i są do niej dobrze przystosowani (Wojnarowska, red., 2003; Małkowska, Wojnarowska 2004; Małkowska-Szkutnik 2006; Flecheter i in. 2008; Harel-Fisch i in. 2011):

- lepiej oceniają swoje zdrowie, rzadziej odczuwają różne dolegliwości somatyczne i negatywne stany emocjonalne;
- rzadziej są niezadowoleni ze swojego obecnego życia;
- rzadziej podejmują zachowania ryzykowne: regularne palenie tytoniu, nadużywanie alkoholu, częste używanie marihuany lub haszyszu, częste uczestnictwo w bójkach i dręczeniu innych uczniów.

Negatywne doświadczenia szkolne dzieci i młodzieży zwiększają ryzyko przedwczesnego zakończenia edukacji oraz podejmowania zachowań zagrażających zdrowiu (Archambault i in. 2009). Wykazano, że u uczniów klas III gimnazjów stres szkolny, definiowany jako poczucie znacznego obciążenia nauką, był głównym powodem odczuwania częstych dolegliwości o podłożu psychicznym i somatycznym (Mazur 2011).

Uznanie znaczenia środowiska szkoły dla zdrowia młodzieży i kształtowania zachowań mu sprzyjających spowodowało uwzględnienie oceny elementów tego środowiska w międzynarodowych badaniach nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej (w wieku 11, 13, 15 lat) HBSC (*Health Behaviour in School-aged Children. A WHO Collaborative Cross-national Study*). W badaniach tych skoncentrowano się na psychospołecznych aspektach środowiska szkoły i uwzględniono następujące jego elementy: autonomia uczniów, wsparcie ze strony nauczycieli, kolegów i rodziców, wymagania wobec uczniów. Analizowano, w jakim stopniu wpływają one na przystosowanie do szkoły (w tym: satysfakcję ze szkoły, osiągnięcia w nauce i stres związany ze szkołą) oraz zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży. Model tych badań podano we wcześniejszej publikacji (Wojnarowska, Mazur 2004).

Badania HBSC są przeprowadzane we współpracy z WHO, Biurem Regionalnym dla Europy, od 1982 r., co 4 lata, we wzrastającej liczbie krajów. Polska jest członkiem sieci HBSC od 1990 r. Historię, założenia i organizację badań

przedstawiono w odrębnym opracowaniu (Wojnarowska, Mazur, red., 2012) i na stronie sieci HBSC (www.hbsc.org)¹.

Celem pracy jest:

- przedstawienie zmian w postrzeganiu przez młodzież w wieku 11, 13 i 15 lat w Polsce wybranych aspektów środowiska psychospołecznego szkoły w okresie dwudziestolecia 1990–2010. Był to okres transformacji, w którym obok wielu przemian politycznych, gospodarczych i społecznych dokonano reformy strukturalnej szkolnictwa (1999) oraz trzech reform programowych (podstawy programowe kształcenia ogólnego z lat 1997, 1999 i 2008);
- porównanie niektórych wskaźników postrzegania szkoły przez młodzież w Polsce z danymi dla wszystkich krajów uczestniczących w trzech ostatnich seriach badań HBSC (2001/2002, 2005/2006, 2009/2010).

Metoda

Analizie poddano dane pochodzące z międzynarodowych badań ankietowych nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej HBSC, przeprowadzonych w odstępach czteroletnich w latach 1990–2010.

Badane osoby

W Polsce, w trzech pierwszych seriach badań HBSC (1990, 1994, 1998), badano ogólnopolskie, reprezentatywne próby uczniów klas V i VII szkół podstawowych oraz klas I szkół ponadpodstawowych. W kolejnych trzech seriach (2002, 2006, 2010), po reformie systemu edukacji, badano uczniów klas V szkół podstawowych oraz klas I i III gimnazjów. Liczbę badanych w kolejnych seriach podano w tabeli 1. Średni wiek badanych w Polsce wynosił 11,7, 13,7 i 15,7 lat. Zasady doboru próby w kolejnych seriach badań opisano w odrębnym opracowaniu (Wojnarowska, Mazur, red., 2012).

---

¹ Link do raportów międzynarodowych HBSC (po kliknięciu następuje przekierowanie do stron WHO): <http://www.hbsc.org/publications/international/>. Link do raportów polskich: <http://www.imid.med.pl/klient1/view-content/186/Raporty-i-monografie-.html>. Ścieżka dojścia ze strony Instytutu Matki i Dziecka: www.imid.med.pl: Kliniki/Zakłady/Poradnie; Zakłady; Zakład Zdrowia Dzieci i Młodzieży; Pracownia Badań nad Zdrowiem Młodzieży; Raporty i monografie.

Tabela 1. Liczba badanych uczniów w kolejnych seriach badań HBSC w Polsce

Rok badania	Liczba badanych		
	ogółem	chłopcy	dziewczeta
1990	4643	2315	2328
1994	4527	2243	2284
1998	4861	2405	2456
2002	6383	3204	3179
2006	5489	2645	2840
2010	4751	2340	2411

Narzędzie i procedura badawcza

Narzędziem badawczym był międzynarodowy, standardowy kwestionariusz HBSC. Pytania dotyczące szkoły były opracowywane przez roboczą grupę tematyczną *School Focus Group*. W Polsce, podobnie jak w innych krajach sieci HBSC, kwestionariusz był adaptowany i tłumaczony dwustronnie (dla zachowania porównywalności wyników uzyskanych w różnych krajach). Kwestionariusz składał się z pytań obowiązkowych (większość z nich nie zmieniała się w kolejnych seriach badań) i pytań dodatkowych, rekomendowanych do wyboru.

Badania wykonywano zgodnie z międzynarodowym protokołem badań HBSC (*Research Protocol*), który zobowiązywał każdy krajowy zespół badawczy do ścisłego przestrzegania ustalonych zasad. Jest to podstawowy warunek zachowania wysokiej jakości badań i uzyskania porównywalnych danych międzynarodowych. Procedura badawcza w Polsce w każdej serii badań była podobna (opisano ją w raportach z badań HBSC wymienionych w wykazie literatury). Badania ankietowe w wylosowanych szkołach przeprowadzali odpowiednio dobrani i przeszkoleni ankieterzy metodą audytoryjną. Szczególną uwagę zwrócono na zapewnienie anonimowości odpowiedzi uczniów oraz uzyskanie świadomej zgody uczniów i ich rodziców na udział w badaniu.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono dane uzyskane na podstawie odpowiedzi młodzieży na pytania obowiązkowe, w których sformułowanie pytań i kategorii odpowiedzi w analizowanych seriach badań było podobne. W Polsce wykorzystywano wiele innych pytań dodatkowych dotyczących środowiska psychospołecznego szkoły. Ich wyniki omówiono w odrębnych raportach (Wojnarowska-Sołdan i in. 2000; Wojnarowska, red., 2003; Wojnarowska, Mazur 2004) lub artykułach (Małkowska-Szkutnik 2006; Małkowska, Wojnarowska 2004;

Woynarowska 2005). Nie wszystkie pytania uwzględniano jednak w kolejnych seriach badań lub pytania albo kategorie odpowiedzi ulegały zmianom uniemożliwiającym śledzenie tendencji zmian. W niniejszej analizie uwzględniono odpowiedzi na cztery pytania:

- Sympatia uczniów do szkoły: *Czy lubisz obecnie swoją szkołę?* – kategorie odpowiedzi: *bardzo ją lubię, trochę ją lubię, niezbyt ją lubię, nie lubię jej wcale.*
- Osiągnięcia szkolne: *Jak uważasz, co twój wychowawca klasy sądzi o twoich osiągnięciach w szkole w porównaniu z innymi uczniami w klasie? Wychowawca sądzi, że moje osiągnięcia szkolne są* – kategorie odpowiedzi: *bardzo dobre, dobre, przeciętne, poniżej przeciętnej.*
- Poczucie obciążenia pracą szkolną: *W jakim stopniu czujesz się obciążony pracą szkolną, którą musisz wykonać?* – kategorie odpowiedzi: *wcale, mało, dość dużo, bardzo dużo.*
- Wsparcie ze strony innych uczniów w klasie (relacje między uczniami), mierzone stosunkiem do trzech stwierdzeń: *Uczniowie w mojej klasie lubią przebywać ze sobą; Większość uczniów w mojej klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy; Inni uczniowie akceptują mnie takim, jakim jestem* – kategorie odpowiedzi: pięciostopniowa skala Likerta *od zdecydowanie zgadzam się do zdecydowanie nie zgadzam się.*

Omówiono analizowane wskaźniki dotyczące 2010 r. oraz tendencje zmian w kolejnych seriach badań (niektóre wskaźniki dotyczą wszystkich sześciu serii badań, a niektóre tylko trzech lub czterech serii). Dla porównania danych dla młodzieży w Polsce i we wszystkich krajach sieci HBSC wykorzystano dane z trzech ostatnich serii badań przedstawione w międzynarodowych raportach. Punktem odniesienia były wszystkie kraje uczestniczące w danej serii badań. Liczba ogółu badanych wynosiła: w 2001/2002 r. – 162 tys., w kolejnych dwóch seriach po około 205 tys. osób (Samdal i in. 2004; Rasmussen i in. 2008; Ottova i in. 2012).

Wyniki

Sympatia uczniów do szkoły

W 2010 r. ponad 60% uczniów podało, że lubią szkołę (trochę lub bardzo), a około 14%, że nie lubią jej wcale. Odsetki uczniów, którzy lubili szkołę, były

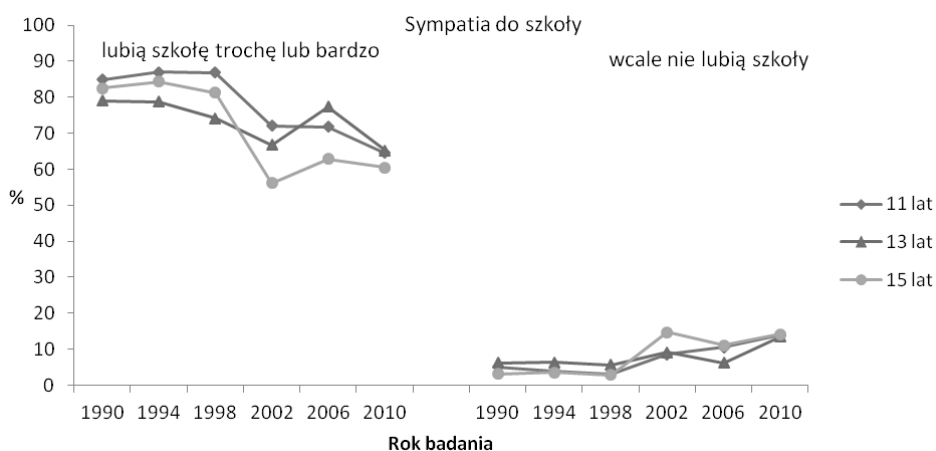
podobne we wszystkich grupach wieku. Nieco mniejszy był odsetek bardzo lubiących szkołę w grupie uczniów najstarszych (tabela 2).

Tabela 2. Wskaźniki charakteryzujące sympatię młodzieży do szkoły oraz ich osiągnięcia szkolne według wieku w latach 1990–2010 (% badanych)

Wiek		1990	1994	1998	2002	2006	2010
SYMPATIA UCZNIÓW DO SZKOŁY							
11 lat	bardzo lubią szkołę	27,0	38,3	32,5	26,5	29,2	22,5
	trochę ją lubią	57,9	48,7	54,4	45,6	42,6	42,0
	niezbyt ją lubią	9,9	9,0	9,9	19,3	17,8	21,7
	nie lubią jej wcale	5,1	3,9	3,1	8,6	10,5	13,9
13 lat	bardzo lubią szkołę	19,1	28,8	14,7	16,6	23,8	23,2
	trochę ją lubią	60,0	49,9	59,4	50,2	53,5	42,0
	niezbyt ją lubią	14,7	15,0	20,2	24,2	16,5	21,3
	nie lubią jej wcale	6,2	6,4	5,7	9,1	6,2	13,5
15 lat	bardzo lubią szkołę	20,0	32,4	15,7	8,7	13,8	16,2
	trochę ją lubią	62,5	52,0	65,6	47,5	49,1	44,3
	niezbyt ją lubią	14,4	12,0	15,9	29,2	26,1	25,3
	nie lubią jej wcale	3,1	3,6	2,9	14,7	11,1	14,2
OSIĄGNIĘCIA SZKOLNE							
11 lat	bardzo dobre	24,8	31,3	40,8	27,7	28,7	26,4
	dobrze	49,1	47,0	45,1	44,5	49,8	45,8
	przeciętne	24,9	19,8	12,6	24,9	18,8	24,4
	poniżej przeciętnej	1,1	1,9	1,5	2,9	2,6	3,4
13 lat	bardzo dobre	17,0	24,6	30,8	17,8	18,1	16,2
	dobrze	48,2	46,4	44,6	44,2	42,6	37,6
	przeciętne	32,6	26,8	22,8	32,8	34,3	39,5
	poniżej przeciętnej	2,1	2,3	1,9	5,2	5,0	6,7
15 lat	bardzo dobre	7,2	8,9	16,7	15,1	18,7	16,6
	dobrze	45,4	46,4	50,8	37,8	37,0	32,6
	przeciętne	45,7	42,9	29,7	39,8	37,5	43,6
	poniżej przeciętnej	1,6	1,8	2,7	7,2	6,9	7,0

W latach 1990–2010 (rysunek 1, tabela 2):

- odsetek uczniów, którzy lubili szkołę (trochę lub bardzo), w latach 1990–1998 we wszystkich grupach wieku był zbliżony i utrzymywał się na podobnym poziomie. W 2002 r. odsetek ten zmniejszył się, zwłaszcza u piętnastolatków (III klasa gimnazjum), a w następnych latach utrzymywał się (z pewnymi wahaniami) na podobnym poziomie, ale niższym niż w latach 1990–1998. W 2010 r. w stosunku do 1990 r. odsetek uczniów, którzy lubili szkołę, był mniejszy o około 20%;
- odsetek uczniów, którzy wcale nie lubili szkoły, utrzymywał się do 1998 r. na podobnym poziomie, a od tego czasu stopniowo się zwiększał. Tendencja zmian była podobna we wszystkich grupach wieku.

Rysunek 1. Odsetki uczniów, którzy podali, że obecnie trochę lub bardzo lubią swoją szkołę i nie lubią jej wcale w latach 1990–2010 według wieku

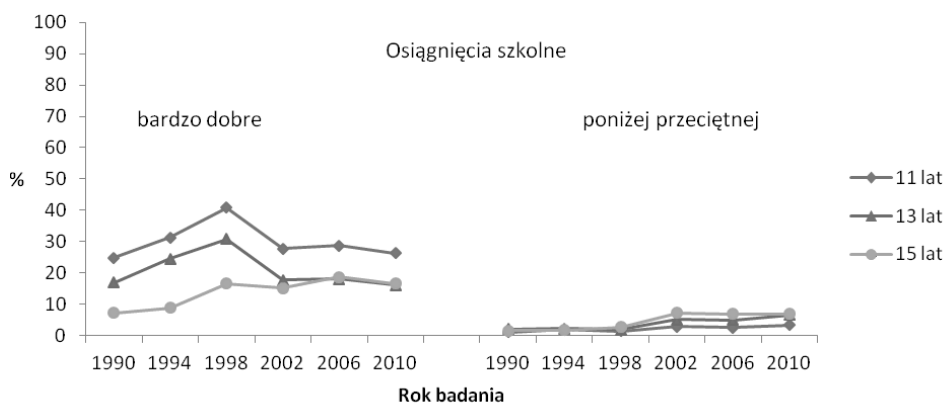
Osiągnięcia szkolne

W 2010 r. najwięcej uczniów (32–46%) oceniło swoje osiągnięcia szkolne jako dobre. Za bardzo dobre uznało je 26,4% jedenastolatków oraz ponad 16% uczniów starszych. Tylko 3,4% jedenastolatków i około 7% 13–15-latków uważało, że w porównaniu z innymi uczniami w klasie ich osiągnięcia są poniżej przeciętnej (tabela 2). W latach 1990–2010 stwierdzono (rysunek 2, tabela 2):

- wyraźne zmiany odsetka młodzieży, która określiła swe osiągnięcia jako bardzo dobre: do 1998 r. we wszystkich grupach wykazywał tendencję

zwyżkową; w 2002 r. odsetek ten wyraźnie się obniżył i w dalszych latach pozostał na tym samym poziomie;

- różnice w zależności od wieku w odsetku uczniów oceniających swoje osiągnięcia szkolne jako bardzo dobre: w całym dwudziestoleciu odsetek ten był największy u jedenastolatków; w latach 1990–1998 był on większy u trzynastolatków niż piętnastolatków. Od 2002 r. różnice między tymi grupami wieku zniknęły;
- niewielkie zmiany odsetka młodzieży oceniającej swoje osiągnięcia poniżej przeciętnej; do 1998 r. odsetek ten był we wszystkich grupach podobny; od 2002 r. zaczęły się uwidaczniać pewne różnice – im starsza grupa wieku, tym większy odsetek uczniów nisko oceniających swoje osiągnięcia szkolne.

Rysunek 2. Odsetki uczniów, którzy podali, że wychowawca ocenia ich osiągnięcia szkolne jako bardzo dobre i poniżej przeciętnej w latach 1990–2010 według wieku

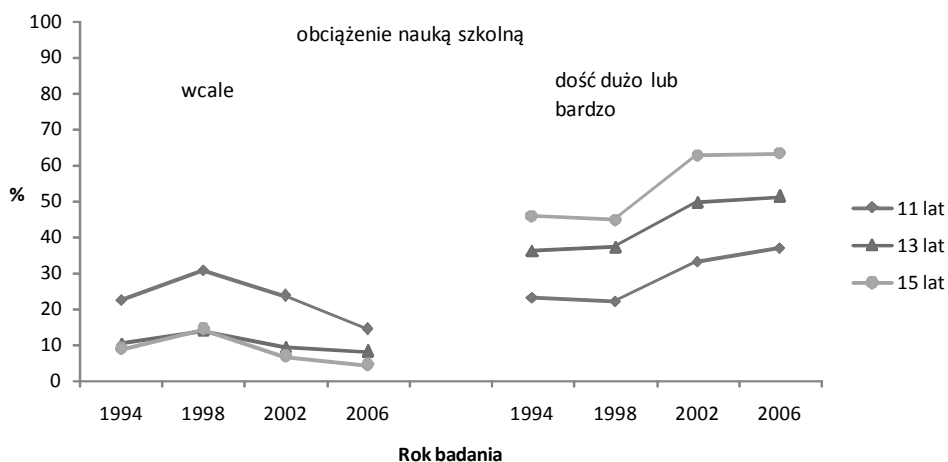
Poczucie obciążenia pracą szkolną

Dane dotyczące obciążenia uczniów pracą szkolną pochodzą z lat 1994–2006 (w 2010 r. w Polsce inaczej sformułowano pytania). W 2006 r. najwięcej młodzieży jedenastoletniej oceniło te obciążenia jako małe (48,7%), a piętnastoletniej jako dość duże (49,3%). Z wiekiem zmniejszał się odsetek młodzieży wcale nieobciążonej (14,3% u jedenastolatków; 4,4% u piętnastolatków), a zwiększał odsetek bardzo obciążonych pracą szkolną (odpowiednio 8,7% i 14,0%) – tabela 3.

Tabela 3. Stopień obciążenia młodzieży pracą szkolną według wieku w latach 1994–2006 (% badanych)

Wiek	Obciążenie pracą szkolną	1994	1998	2002	2006
11 lat	wcale	22,4	30,8	23,6	14,3
	mało	54,4	47,2	43,1	48,7
	dość dużo	19,5	15,9	24,9	28,3
	bardzo	3,6	6,2	8,3	8,7
13 lat	wcale	10,5	14,1	9,4	8,2
	mało	53,3	48,7	41,0	40,7
	dość dużo	30,2	27,3	39,0	41,0
	bardzo	6,0	9,9	10,6	10,2
15 lat	wcale	8,8	14,3	6,8	4,4
	mało	45,4	40,8	30,4	32,2
	dość dużo	39,5	35,2	49,4	49,3
	bardzo	6,4	9,6	13,4	14,0

Rysunek 3. Odsetki uczniów, którzy podali, że są obciążeni pracą szkolną, którą muszą wykonać, w latach 1994–2006 według wieku

W latach 1994–2006 (rysunek 3, tabela 3):

- poczucie obciążenia dość duże lub bardzo duże we wszystkich grupach wieku utrzymywało się na podobnym poziomie w 1994 r. i 1998 r.; w następnych latach zaznaczyła się wyraźna tendencja do zwiększania się tego odsetka;
- odsetek wcale nieobciążonych nieco zwiększył się w 1998 r. w stosunku do 1994 r., a następnie systematycznie zmniejszał się.

Wsparcie ze strony innych uczniów w klasie

Wsparcie ze strony innych uczniów i pewne elementy relacji między uczniami w klasie oceniano na podstawie ustosunkowania się respondentów do trzech stwierdzeń (tabela 4), które w niezmienionej formie zamieszczono w kwestionariuszu HBSC, jako obowiązkowe, w trzech ostatnich seriach badań.

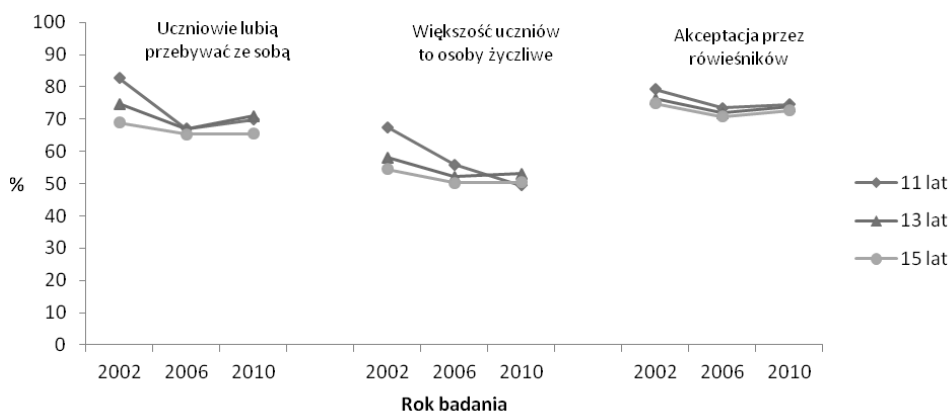
W 2010 r. większość (ok. 65–75%) badanych zgodziło się ze stwierdzeniami: uczniowie w mojej klasie lubią ze sobą przebywać i inni uczniowie akceptują mnie takim, jakim jestem. Tylko połowa zgodziła się ze stwierdzeniem: większość uczniów w mojej klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy, a około 20% nie zgodziło się z tym stwierdzeniem. Różnice w odpowiedziach na te stwierdzenia uczniów młodszyc i starszych były niewielkie.

Tabela 4. Relacje między uczniami w klasie i wsparcie z ich strony według wieku w latach 2002–2010 (% badanych)

Wiek		2002	2006	2010
UCZNIOWIE W KLASIE LUBIĄ PRZEBYWAĆ ZE SOBĄ				
11 lat	zgadzam się ^a	82,7	67,1	69,0
	trudno mi powiedzieć	13,3	27,6	24,5
	nie zgadzam się ^b	5,1	5,3	5,6
13–14 lat	zgadzam się ^a	74,7	66,8	70,9
	trudno mi powiedzieć	18,0	27,3	24,0
	nie zgadzam się ^b	7,3	5,9	5,2
15–16 lat	zgadzam się ^a	68,9	75,3	65,3
	trudno mi powiedzieć	20,6	25,6	26,2
	nie zgadzam się ^b	10,5	9,1	8,3
WIĘKSZOŚĆ UCZNIÓW W KLASIE TO OSOBY ŻYCZLIWE I CHĘTNE DO POMOCY				
11–12 lat	zgadzam się ^a	67,5	55,9	49,5
	trudno mi powiedzieć	21,8	26,6	30,3
	nie zgadzam się ^b	10,7	17,5	20,2
13–14 lat	zgadzam się ^a	58,1	52,1	53,0
	trudno mi powiedzieć	25,6	29,5	28,0
	nie zgadzam się ^b	16,2	18,3	19,0

15 lat	zgadzam się ^a	44,5	50,3	50,4
	trudno mi powiedzieć	24,5	28,4	29,1
	nie zgadzam się ^b	21,1	21,4	20,6
INNI UCZNIOWIE AKCEPTUJĄ MNIE TAKIM, JAKIM JESTEM				
11–12 lat	zgadzam się ^a	79,3	73,5	74,6
	trudno mi powiedzieć	14,6	17,7	17,1
	nie zgadzam się ^b	6,1	8,7	8,3
13–14 lat	zgadzam się ^a	74,9	70,8	72,7
	trudno mi powiedzieć	16,8	20,5	18,0
	nie zgadzam się ^b	6,8	7,5	3,5
15–16 lat	zgadzam się ^a	74,9	70,8	72,7
	trudno mi powiedzieć	17,5	21,3	20,8
	nie zgadzam się ^b	7,5	7,9	6,6

W tym: ^a zdecydowanie zgadzam się; ^b zdecydowanie nie zgadzam się.

Rysunek 4. Odsetki uczniów, którzy zgodzili się ze stwierdzeniami: Uczniowie w mojej klasie lubią przebywać ze sobą; Większość uczniów w mojej klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy; Inni uczniowie akceptują mnie takim, jakim jestem, w latach 2002–2010 według wieku

W latach 2002–2010 zmiany analizowanych wskaźników były dość zróżnicowane (rysunek 4, tabela 4):

- w najmniejszym stopniu zmieniło się poczucie akceptacji badanych przez innych uczniów w klasie;

- w 2006 r., w stosunku do 2002 r., zmniejszył się odsetek młodzieży (zwłaszcza jedenastolatków) uważającej, że uczniowie lubią ze sobą przebywać i większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy. W 2010 r. odsetek ten pozostał na tym samym poziomie, ale niższym niż w 2002 r.
- w 2002 r. istniały zależne od wieku różnice odsetka młodzieży, która zgadzała się z wymienionymi stwierdzeniami; zmniejszały się one z wiekiem; w 2010 r. różnic tych prawie nie było.

**Postrzeżenie wybranych aspektów środowiska psychospołecznego szkoły
przez młodzież w Polsce i krajach należących do sieci HBSC
w latach 2002–2010**

W roku szkolnym 2009/2010 w Polsce, podobnie jak we wszystkich 39 krajach należących do sieci HBSC, stwierdzono różnice w postrzeganiu analizowanych wskaźników środowiska psychospołecznego szkoły w zależności od wieku i płci uczniów (tabela 5):

- z wiekiem zmniejszał się odsetek uczniów, którzy bardzo lubią szkołę, uważają, że mają dobre lub bardzo dobre osiągnięcia szkolne oraz że większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy;
- dziewczęta w porównaniu z chłopcami: częściej bardzo lubiły szkołę, uważały, że miały dobre lub bardzo dobre osiągnięcia szkolne (we wszystkich grupach wieku), podobnie jak chłopcy sądziły, że większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy.

W 2009/2010 r. w przypadku trzech analizowanych stwierdzeń odsetki chłopców i dziewcząt, którzy zgodzili się z nimi, były mniejsze we wszystkich grupach wieku w Polsce w porównaniu ze średnimi odsetkami dla młodzieży w krajach należących do sieci HBSC. Wśród 39 krajów Polska zajmowała dalekie pozycje, zróżnicowane w zależności od wieku i płci. W przypadku odsetka uczniów, którzy:

- bardzo lubią szkołę – pozycja: jedenastolatki – 35, trzynastolatki i piętnastolatki – 26;
- mieli dobre lub bardzo dobre osiągnięcia szkolne – pozycja: jedenastolatki – 25, trzynastolatki – 34, piętnastolatki – 30;
- uważają, że większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy – pozycja: jedenastolatki – 39, trzynastolatki 37 i piętnastolatki – 38.

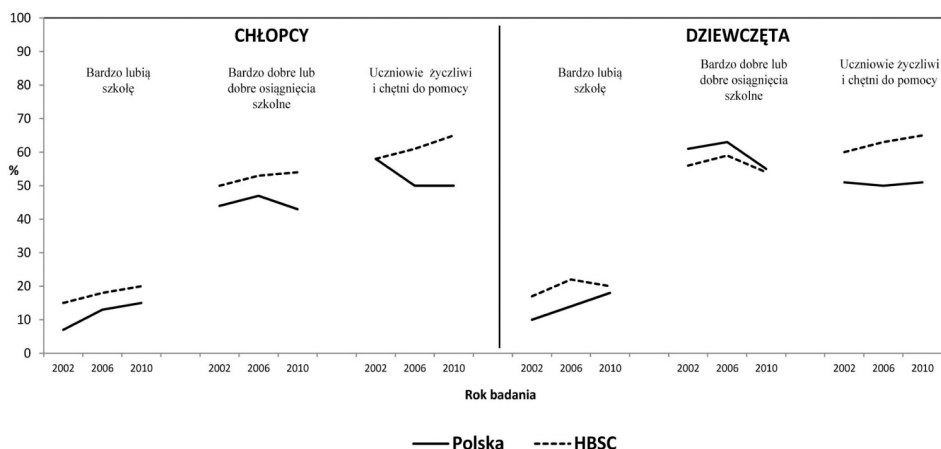
Tabela 5. Porównanie wyników dotyczących wybranych wskaźników środowiska psychospołecznego szkoły przez uczniów w Polsce i średnich dla wszystkich krajów uczestniczących w danej serii badań HBSC w latach 2001/2002–2009/2010 według płci (% badanych)

Wskaźnik	2001/2002		2005/2006		2009/2010	
	Polska	HBSC 35 krajów	Polska	HBSC 41 krajów	Polska	HBSC 39 krajów
CHŁOPCY						
Bardzo lubią szkołę						
11 lat	23	30	25	33	16	35
13 lat	13	17	17	22	15	23
15 lat	7	15	13	18	15	20
Mają osiągnięcia szkolne dobre lub bardzo dobre						
11 lat	67	66	72	70	66	71
13 lat	53	56	51	60	47	60
15 lat	44	50	47	53	43	54
Uważają, że większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy ^a						
11 lat	66	70	53	69	51	71
13 lat	57	61	49	62	51	65
15 lat	58	58	50	61	50	65
DZIEWCZĘTA						
Bardzo lubią szkołę						
11 lat	31	38	34	43	29	45
13 lat	20	22	30	27	31	30
15 lat	10	17	14	22	18	20
Mają osiągnięcia szkolne dobre lub bardzo dobre						
11 lat	78	72	85	77	79	77
13 lat	71	62	70	66	60	66
15 lat	61	56	63	59	55	54
Większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy ^a						
11 lat	69	72	58	71	48	73
13 lat	59	62	55	63	55	66
15 lat	51	60	50	63	51	65

^a Zgodzili się lub zdecydowanie zgodzili się z tym stwierdzeniem.

Źródło: Samdal i in. 2004; Rasmussen i in. 2008; Ottova i in. 2012.

Dynamika zmian analizowanych wskaźników w trzech ostatnich seriach badań w Polsce i w krajach sieci HBSC była nieco odmienna w zależności od wieku (tabela 5). Na rysunku 5 przedstawiono dane dotyczące chłopców i dziewcząt piętnastoletnich. Tendencje zmian w przypadku odsetka uczniów, którzy bardzo lubią szkołę i mają dobre lub bardzo dobre osiągnięcia szkolne, były w Polsce i w całej grupie krajów HBSC zbliżone. Odmienna była tendencja zmian odsetka uczniów zgadzających się ze stwierdzeniem, że większość uczniów w klasie to osoby życzliwe i chętne do pomocy. U chłopców w Polsce odsetek ten wyraźnie się zmniejszał, u chłopców w krajach z sieci HBSC zwiększał się; u dziewcząt w Polsce pozostawał na tym samym poziomie, u dziewcząt z krajów w sieci HBSC zwiększał się. Pod względem tego odsetka młodzież piętnastoletnia w Polsce zajmowała w 2001/2002 r. 24 pozycję wśród 35 krajów, w 2009/2010 r. 38 pozycję wśród 39 krajów.

Rysunek 5. Odsetki uczniów, którzy podali, że bardzo lubią szkołę, mają bardzo dobre lub dobre osiągnięcia szkolne oraz że inni uczniowie są życzliwi i chętni do pomocy w latach 2002–2010 – osobno dla płci – według wyników dla Polski i średniej wszystkich krajów uczestniczących w danej serii badań HBSC

Dyskusja

Prezentowane badania dotyczyły postrzegania, czyli subiektywnej oceny i interpretacji, przez młodzież w wieku 11, 13 i 15 lat niektórych aspektów

środowiska psychospołecznego szkoły. Wykonano je w ramach międzynarodowych badań HBSC. Jednym z podstawowych założeń koncepcji tych badań jest uznanie, że środowisko szkoły jest dla młodzieży odpowiednikiem środowiska pracy dla ludzi dorosłych. Stanowi ono „przestrzeń psychospołeczną”, którą charakteryzują trzy elementy: klimat społeczny, system wsparcia oraz obciążenie i oczekiwania wobec uczniów.

Analizowane w pracy wskaźniki dotyczyły następujących kwestii: czy uczniowie lubią szkołę, jak oceniają swoje osiągnięcia szkolne, w jakim stopniu czują się obciążeni pracą szkolną, czy otrzymują wsparcie od innych uczniów w klasie. Wyniki licznych badań, w tym dokonywane w wielu krajach analizy danych z badań HBSC, wskazują, że te elementy środowiska szkoły mają wpływ na zdrowie, samopoczucie i zadowolenie z życia uczniów oraz podejmowanie przez nich zachowań ryzykownych. Związki między zdrowiem uczniów (a także nauczycieli) a środowiskiem szkolnym, stanowiącym złożony system społeczny (z jego warunkami, organizacją i programem, indywidualnymi cechami psychicznymi poszczególnych członków społeczności szkolnej i relacjami między nimi), można wyjaśnić, wykorzystując kilka teorii (Dür 2013; Samdal, Rowling 2013).

Prezentowane dane mają wartość unikatową. Pochodzą one z badań cyklicznych (co 4 lata), wykonywanych według ujednoliconej procedury, z zachowaniem poprawności metodologicznej, przez grupy czołowych w danym kraju badaczy, w reprezentatywnych grupach młodzieży. Umożliwia to dokonywanie porównań międzynarodowych. Śledzenie zmian w postrzeganiu przez uczniów środowiska szkoły w kontekście dokonywanych w danym kraju zmian w systemie edukacji może dostarczać ważnych informacji dla twórców polityki edukacyjnej.

W podsumowaniu wyników ostatniej serii badań (2009/2010) należy zwrócić uwagę na następujące dane:

- Lubiło szkołę (trochę lub bardzo) ponad 60% uczniów, a 14% nie lubiło jej wcale, różnice między grupami wieku były niewielkie (nieco mniejszy był odsetek piętnastolatków bardzo lubiących szkołę). Bardzo lubiło szkołę więcej dziewcząt niż chłopców, różnice zależne od płci znacznie zmniejszały się u piętnastolatków. W stosunku do średniej dla 39 krajów z sieci HBSC odsetek bardzo lubiących szkołę był w Polsce znacznie mniejszy (35 pozycja u jedenastolatków i 26 u trzynasto- i piętnastolatków), ponad trzykrotnie mniejszy niż w krajach zajmujących najwyższą pozycję (Macedonia i Armenia).

- Osiągnięcia szkolne za dobre lub bardzo dobre uznała większość młodzieży, ale odsetek tak je oceniających zmniejszał się z wiekiem (od 72% u jedenastolatków do 49% u piętnastolatków). Odsetek uczniów oceniających swe osiągnięcia jako poniżej przeciętnej był niewielki (3–7%) i zwiększał się z wiekiem. Dziewczeta we wszystkich grupach wieku oceniały swoje osiągnięcia lepiej niż chłopcy. W stosunku do średniej dla krajów z sieci HBSC dziewczeta w Polsce zajmowały pozycję dość wysoką, a chłopcy niską.
- W przypadku wskaźników dotyczących wsparcia ze strony innych uczniów w klasie i relacji między uczniami około 70% badanych uznało, że uczniowie lubią ze sobą przebywać oraz czują się akceptowani przez innych uczniów. Tylko połowa podała, że większość uczniów w klasie jest życzliwa i gotowa do pomocy; podobnie uważali chłopcy i dziewczeta we wszystkich grupach wieku; w porównaniu ze średnią dla 39 krajów odsetki te były w Polsce znacznie mniejsze.

W interpretacji danych z ostatniej serii badań za niepokojące można uznać to, że w Polsce:

- odsetek uczniów, którzy bardzo lubią swoją szkołę, wyraźnie odbiega na niekorzyść od średnich dla 39 krajów z sieci HBSC, w tym w większości krajów Europy;
- z wiekiem wyraźnie: zmniejsza się odsetek uczniów oceniających swoje osiągnięcia szkolne jako co najmniej dobre, a zwiększa się odsetek tych, którzy oceniają je jako poniżej przeciętnej, oraz tych, którzy mają poczucie dużego obciążenia pracą szkolną. Może to mieć niekorzystny wpływ na proces uczenia się, samopoczucie młodzieży, przyczyniać się do zwiększenia ryzyka zachowań problemowych, które są zwykle inicjowane w tym okresie życia;
- niekorzystne są wskaźniki charakteryzujące klimat społeczny w klasie – wsparcie ze strony innych uczniów i relacje między nimi. Ujawniły się wyraźne różnice w ocenie życzliwości i chęci do pomocy uczniów w Polsce i w 39 krajach z sieci HBSC. W okresie dorastania relacje z rówieśnikami mają szczególne znaczenie. Wyniki wcześniejszych badań (Małkowska, Woynarowska 2004) wykazały, że wsparcie społeczne uzyskiwane z trzech źródeł – od nauczycieli, innych uczniów w klasie i rodziców – zmniejsza ryzyko występowania u uczniów zachowań ryzykownych.

W analizie dynamiki zmian prezentowanych wskaźników postrzegania przez uczniów środowiska psychospołecznego szkoły należy brać pod uwagę zmiany,

jakie nastąpiły w Polsce w systemie edukacji w latach 1990–2010. Najważniejsza zmiana dokonała się w 1999 r. i była nią reforma strukturalna szkolnictwa (utworzenie gimnazjum) oraz towarzysząca jej reforma programowa (wdrożenie nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego). Można zatem, w okresie tego dwudziestolecia, wyróżnić dwa podokresy: 1990–1998 oraz 2002–2010 (z trzema seriami badań HBSC w każdym). Należy przyjąć, że wdrożenie nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego od września 2009 r. nie miało wpływu na wyniki badań HBSC w 2010 r. (badania wykonano po ok. 1,5 roku od początku tej zmiany i dotyczyła ona w pierwszym roku tylko klas I gimnazjów). W latach 1990–1998 (przed reformą strukturalną) występowały zmiany, które można uznać za korzystne:

- zwiększał się odsetek uczniów, którzy osiągnęli bardzo dobre wyniki w nauce, przy niezmiennych się odsetkach uczniów z osiągnięciami poniżej przeciętnej;
- utrzymywał się niemal na tym samym poziomie odsetek uczniów, którzy lubili szkołę (trochę lub bardzo), z osiągnięciami poniżej przeciętnej i obciążonych pracą szkolną dość dużo lub bardzo.

W latach 2002–2010 za zmianę korzystną należy uznać utrzymywanie się na dość stałym, choć wyraźnie niższym poziomie (z pewnymi wahaniami) odsetków uczniów, którzy lubili szkołę. Warto tu zwrócić uwagę na grupę trzynastolatków, u których wyraźnie poprawiła się sympatia do szkoły (być może jest to korzystny efekt zmiany szkoły na wyższy poziom). Przeważały jednak zmiany niekorzystne, dotyczące prawie wszystkich pozostałych wskaźników. W latach 2002–2010:

- zwiększał się odsetek uczniów, którzy wcale nie lubią szkoły, mają osiągnięcia szkolne poniżej przeciętnej, są dość dużo lub bardzo obciążeni pracą szkolną;
- zmniejszał się odsetek uczniów, którzy uważali, że uczniowie w klasie lubią ze sobą przebywać oraz są życzliwi i chętni do pomocy. W odniesieniu do tego ostatniego wskaźnika w latach 2002–2010 kierunek zmian był w Polsce odmienny niż w krajach z sieci HBSC – w tych krajach odsetek uczniów zwiększał się, a w Polsce, szczególnie u chłopców, zmniejszał się.

Podsumowując dane dotyczące kierunku i dynamiki zmian analizowanych wskaźników postrzegania szkoły przez uczniów w Polsce w ostatnim dwudziestolecu, można uznać, że po reformie strukturalnej systemu edukacji (dokonanej w 1999 r.), w stosunku do okresu ją poprzedzającego, dominowały zmiany

niekorzystne. W większym stopniu dotyczyły one uczniów gimnazjów niż uczniów szkół podstawowych. Przyczyn tego zjawiska może być wiele. Należałoby podjąć badania zmierzające do ich ustalenia, zwłaszcza że utworzenie gimnazjów, mimo upływu 14 lat, wciąż budzi kontrowersje i częste są postulaty ich likwidacji.

Szczególnie niepokojącym zjawiskiem było zmniejszanie się w latach 2002–2010 odsetka uczniów, którzy uważali, że większość uczniów w klasie jest życzliwa i chętna do pomocy. Może to być spowodowane wieloma przyczynami związanymi z sytuacją w systemie edukacji, czynnikami pozaszkolnymi wynikającymi z sytuacji społeczno-ekonomicznej w kraju, a także niekorzystnymi zjawiskami wśród dorosłych i w życiu publicznym. Jak wynika z Diagnozy Społecznej, życzliwość i szacunek do otoczenia nie zajmuje wysokiej pozycji w hierarchii wartości Polaków. W 2011 r. tylko 7,1% badanych osób wymieniło te wartości wśród trzech najważniejszych spośród 13 określonych wartości i jednej nieokreślonej. Była to 10 pozycja w systemie wartości (w 1992 r. wymieniło tę wartość 9% badanych i zajmowała ona 8 pozycję) (Czapiński 2011). Można zakładać, że dorośli ludzie nie tworzą w tym obszarze dobrych wzorców dla młodzieży.

Porównanie analizowanych w pracy danych z wynikami innych autorów w Polsce nie jest możliwe, gdyż nie znaleziono w piśmiennictwie prac o podobnej koncepcji środowiska psychospołecznego szkoły, metodologii i okresie prowadzenia badań. Można wspomnieć o dwóch cyklicznych badaniach dotyczących postrzegania przez uczniów różnych aspektów funkcjonowania szkoły:

- badania młodzieży starszej (uczniów różnych typów szkół ponadgimnazjalnych) prowadzone w latach 1998–2010 przez CBOS (Kalka 2011),
- badania uczniów w wieku 11–19 lat prowadzone w latach 2007–2009 w ramach projektu „Diagnoza szkolna” (program społeczny „Szkoła bez przemocy”, Czapiński 2009).

W obu tych badaniach uwzględniono inne niż w badaniach HBSC aspekty funkcjonowania szkoły oraz wykorzystano inne narzędzia badawcze.

Do ograniczeń prezentowanych badań należy zaliczyć:

- stosunkowo małą liczbę zmiennych, które poddano analizie, oraz krótki okres rejestracji niektórych z nich. Najobszerniejsze badania dotyczące postrzegania szkoły przez uczniów oraz ich pogłębione analizy przeprowadzono w ramach badań HBSC w 2002 r. (Wojnarowska, red., 2003);

- nieuwzględnienie danych o postrzeganiu przez uczniów wsparcia ze strony nauczycieli. Wcześniejsze analizy wykazały, że wsparcie ze strony nauczycieli najkorzystniej wpływa na zmniejszenie się częstości zachowań ryzykownych (Małkowska, Woynarowska 2004). Dane te był systematycznie zbierane w badaniach HBSC, ale nie ma ich ciągłości i często dokonywano zmian w pytaniach;
- brak danych o postrzeganiu szkoły przez uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

Wnioski

1. W Polsce wysoki odsetek uczniów klas V szkół podstawowych oraz klas I i III gimnazjów nie lubi szkoły (ok. 40%), ma poczucie dużego lub bardzo dużego obciążenia pracą szkolną (37–63%); tylko połowa uważa, że uczniowie w ich klasie są życzliwi i chętni do pomocy. Może mieć to niekorzystny wpływ na proces nauczania i uczenia się oraz samopoczucie i zdrowie psychiczne tej grupy młodzieży.
2. Analizowane wskaźniki sympatii do szkoły i wsparcia społecznego ze strony rówieśników są w Polsce niekorzystne w stosunku do średniej dla 34–41 krajów należących do międzynarodowej sieci HBSC i młodzież polska zajmuje pod tym względem, wśród tych krajów, dalekie pozycje.
3. W latach 2002–2010, czyli po reformie strukturalnej systemu edukacji, w stosunku do okresu ją poprzedzającego (lata 1990–1998), dominowały niekorzystne zmiany w zakresie analizowanych wskaźników postrzegania szkoły, zwłaszcza wśród uczniów gimnazjów (poza poprawą sympatii do szkoły u uczniów klas I). Szczególnie niepokojące jest systematyczne zmniejszanie się od 2002 r. odsetka młodzieży, która uważa, że uczniowie w klasie są życzliwi i chętni do pomocy. Konieczne wydaje się rozpoznanie przyczyn tej sytuacji.
4. W planowaniu i wdrażaniu polityki edukacyjnej należałoby brać pod uwagę dane o opiniach uczniów o szkole i postrzeganiu przez nich różnych aspektów jej funkcjonowania i środowiska. Należałoby kontynuować cykliczne badania w tym zakresie i objąć nimi również uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

Bibliografia

- Archambault I., Janosz M., Morizot J., Pagani L. 2009. *Adolescent behavioral, affective, and cognitive engagement in school: Relationship to dropout*, „Journal of School Health”, t. 79, nr 9, s. 408–415.
- Czapiński J. 2009. *Diagnoza szkolna 2009. Przemoc i inne problemy w polskiej szkole*, dostępny na: <http://www.szkolabezprzemocy.pl/1101,diagnoza-szkolna-2009> (otwarty 15 września 2013).
- Czapiński J. 2011. *Cechy osobowości i styl życia*, [w:] *Diagnoza społeczna 2011. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, dostępny na: www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2011.pdf (otwarty 15 września 2013).
- Dür W. 2013. *Applying system theory of organizational change to health promotion intervention in schools*, [w:] *The implementation of health promoting schools. Exploring the theories of what, why and how*, red. O. Samdal, L. Rowling, Routledge, London–New York, s. 34–50.
- Fletcher A., Bonell C., Hargreaves J. 2008. *School effects on young people's drug use: a systematic review of intervention and observational studies*, „Journal of Adolescent Health”, t. 42, nr 3, s. 209–220.
- Harel-Fisch Y., Walsh S.D., Fogel-Grinvald H., Amitai G., Pickett W. i in. 2011. *Negative school perception and involvement in school bullying: a universal relationship across 40 countries*, „Journal of Adolescence”, t. 34, nr 4, s. 639–652.
- Kalka J. 2011. *Młodzież a szkoła. Opinie i diagnozy Nr 19. Młodzież 2010*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa.
- Małkowska A., Woynarowska B. 2004. *Postrzeganie przez uczniów gimnazjów wsparcia społecznego a występowanie zachowań ryzykownych*, „Edukacja”, nr 87(3), s. 36–46.
- Małkowska-Szkutnik A. 2006. *Zainteresowanie nauką jako czynnik chroniący w grupie uwarunkowań związanych ze środowiskiem szkolnym*, [w:] J. Mazur, I. Tabak, A. Małkowska-Szkutnik i in., *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Raport z badań HBSC 2006 w ujęciu środowiskowym*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa, s. 115–129.
- Mazur J. 2011. *Związek między osiągnięciami w szkole a dolegliwościami subiektywnymi młodzieży 15-letniej na tle szerszych uwarunkowań środowiskowych*, [w:] *Społeczne determinanty zdrowia młodzieży szkolnej. Raport z badań HBSC 2010*, red. J. Mazur, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa, s. 43–70.
- Mazur J., Małkowska-Szkutnik A., red. 2011. *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa.
- Mazur J., Woynarowska B., Kołoto H. 2007. *Zdrowie subiektywne, styl życia i środowisko psychospołeczne młodzieży szkolnej w Polsce. Raport techniczny z badań HBSC 2006*, Instytut Matki i Dziecka, Zakład Epidemiologii, Warszawa.
- Ottova V., Klinger D., Currie D. 2012. *Liking school. Perceived school performance. Pressured by schoolwork. Classmate support*, [w:] C. Currie, C. Zanotti, A. Morgan i in., *Social determinants of health and well being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*, World Health Organization, Copenhagen, s. 45–60.

- Rasmussen M., Dür W., Freeman J. i in. 2008. *School: liking school. School: perceived school performance. School: pressured by schoolwork. School: classmate support. Inequalities in young people's health*, [w:] C. Currie, S. Nic Gabhainn, E. Godeau i in., *Inequalities in young people's health. HBSC international report from the 2005/2006 survey*, World Health Organization, Copenhagen, s. 41–56.
- Samdal O., Dür W., Freeman J. 2004. *School*, [w:] C. Currie, Ch. Roberts, A. Morgan i in., *Young people's health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey*, World Health Organization, Copenhagen, s. 42–51.
- Samdal O., Rowling L. 2013. *Theory based components for implementation of health promoting schools*, [w:] *The implementation of health promoting schools. Exploring the theories of what, why and how*, red. O. Samdal, L. Rowling, Routledge, London–New York, s. 51–97.
- Woynarowska B. 2005. *Zmiany w postrzeganiu przez uczniów środowiska psychofizycznego szkoły w Polsce w latach 1994–2002*, „Edukacja”, nr 91(3), s. 29–37.
- Woynarowska B., red. 2003. *Środowisko psychospołeczne szkoły i przystosowanie szkolne a zdrowie i zachowania zdrowotne uczniów w Polsce. Raport z badań*, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania Wydział Pedagogiczny UW, Zakład Epidemiologii Instytutu Matki i Dziecka, Warszawa.
- Woynarowska B., Mazur J. 2004. *Postrzeganie środowiska psychospołecznego szkoły przez uczniów w Polsce i innych krajach*, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania Wydział Pedagogiczny UW, Zakład Epidemiologii Instytutu Matki i Dziecka, Warszawa.
- Woynarowska B., Mazur J., red. 2012. *Wyniki badań HBSC 2010. Tendencje zmian zachowań zdrowotnych i wybranych wskaźników zdrowia młodzieży szkolnej w latach 1990–2010*, Instytut Matki i Dziecka, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa.
- Woynarowska-Sołdan M., Woynarowska B., Kokosza I., Mazur J. 2000. *Zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce. Młodzież o szkole*, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa.